

Şəfəq Nağıyeva

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ PAREMİK VAHİDLƏR VƏ ONLARIN LİŖVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dil milli ruhun, milli ideologiyasının və milli təfəkkürün güzgüsü hesab olunur. Dil nəinki xalqın ideologiyasının, hətta xalqın özünün formalaşmasında da əsas rol oynayır. Dünyaca məşhur alman dilçisi V.Humbolt da xalqın mənəvi xüsusiyyətlərinin onun daşıyıcılarının dünyagörüşünün dildə ifadə tapdığını göstərmişdir. Xalqın mənəvi özünəməxsusluğu və dilin quruluşunun çox dərin köklərlə bir-birinə bağlı olduğunu, dilin xalqın ruhunun xarici təzahürü, ruhu, ruhunun isə onun dili olduğunu iddia edən V.Humbolt insanı əhatə edən gerçəkliyin və ətraf mühitin dillə şərtləndiyini, dilin danışıqlar üzərində tam hakim olduğunu bildirmişdir. V.Humbolt insana, onun təfəkkürünə, dilinə və obyektiv gerçəkliyə özünəməxsus münasibət bəsləyərək, milli xüsusiyyətləri bir qədər şişirtmiş, dilə ideal varlıq kimi baxmışdır: “Dil daxili varlığın orqanıdır, hətta bu varlığın özüdür”.

Bu baxımdan dildə müxtəlif leksik vahidlərin və ifadələrin mənası ilə intişar tapan dünya haqqında təsəvvürlərin toplusu hər hansı vahid baxışlar sistemi yaradır ki, o da bu və ya digər dərəcədə həmin dildə danışanlar tərəfindən anlaşılır. Ətraf-mühitin qavranılması müəyyən bir dilin daşıyıcılarının milli-mədəni xüsusiyyətlərindən asılıdır. E.Piriyev doğru olaraq göstərir ki, “Koqnitiv dilçiliyin fundamental terminlərindən söhbət düşərkən, ilk növbədə təfəkkür, idrak, bilik, anlayış, konsept, konseptləşmə, konseptual sistem, koqnisiya, koqnitiv qələb, koqnitiv sütun, dünyanın mənzərəsi, verballaşma, milli mentalitet, mədəniyyət və mədəni məkan və s. yada düşür. Koqnitiv dilçilik mədəniyyəti dillə, dili isə milli təfəkkürlə üzvi şəkildə bağlı nəzərdən keçirir. Mədəniyyət isə bizə həmişə müəyyən bir mətn kimi verilir. Bu baxımdan hətta maddi mədəniyyət də mətn kimi izah oluna bilər. Yəni burada dilin mühüm vasitəçilik rolu qabarıq şəkildə özünü göstərir (12, s. 9).

Konseptuallaşan dil vahidlərindən olan frazeologizmlərin struktur-qrammatik təsnifində iki bölgə geniş yayılmışdır. Bölgünün birinci qrupunu söz birləşməsi şəklində olan frazeologizmlər, ikinci qrupunu isə cümlə şəklində olan frazeologizmlər təşkil edir. Bu təsnifat qeyri-predikativ və predikativ frazeologizmlər adları altında da verilir. Dilçilikdə bu mövqə ətrafında fikir ayrılıqları da müşahidə olunur. Bu zaman əsas mübahisə predikativ frazeologizmlər ətrafında getdiyindən, problem atalar sözü, məsəllər, aforizmlərin frazeoloji sistemə daxil edilməsi üzərində cəmləşir.

N.Seyidəliyevin fikrincə, “frazeologiya sahəsində cümlə tipli frazeologizmlər xüsusi bir qrup təşkil edir. Onlar bitmiş bir fikri bildirməklə sintaktik vəzifə daşıyır. Frazeoloji xarakterli cümlələr tərkibinə görə həm sadə, həm də mürəkkəb quruluşlu olur. Sadə quruluşlu frazeoloji cümlələrə adı batmaq, ağ eləmək, acığı soyumaq tipli ifadələri, mürəkkəb quruluşlu frazeoloji cümlələrə isə göz yaş axıtmaq, bir dili var, qırx açarı, bir qara pula dəyməz kimi vahidləri misal göstərmək olar” (13, s. 40). Qeyri-predikativ frazeologizm leksem funksiyasını yerinə yetirir və cümlənin formalaşdırılması prosesində hazır material kimi işlədilsə, cümlə tipli frazeologizm mətnin yaradılmasında hazır şəkildə öz tətbiqini tapır. Bu cəhət cümlə quruluşlu frazeologizmlər ətrafında mübahisənin hələlik tam bitmədiyini təsdiq edir. Müasir linqvistikada cümlə şəkilli frazeologizmlərin atalar sözü, məsəl, aforizm, qanadlı sözləri və s. əhatə etdiyi qeyd olunur.

H.Bayramov atalar sözü və məsəlləri frazeoloji vahid hesab etməyərək yazır ki, atalar sözü və məsəllərin leksik tərkibi, əsasən, daimidir, dəyişməzdir. (4, s. 34). H.Bayramov atalar sözlərini obrazlı olanlar (Qazan qarası gedər, üz qarası getməz) və obrazlı olmayanlar (Çox gözən çox bilər) şəklində iki qrupa ayırır (4, s. 35). Alimin fikrincə, atalar sözlərini təşkil edən komponentlərin hamısı heç həmişə sabit xarakterli birləşmə deyildir. Eləcə də bunlar leksik tərkibcə obrazlılığa və məcazi mənə daşmasına görə də ikicəhətli əlamətə malikdir. Bu mənada, atalar sözü və məsəllərin frazeoloji vahidlərlə əlaqəsi yoxdur (4, s. 36).

F.Hüseynov atalar sözləri və məsəlləri frazeoloji vahidlərə aid etməklə onların cümlə quruluşlu olduğunu bir növ təsdiq etmişdir. (14, s. 16-17). M.Adilov və G.Yusifovun “Sabit söz birləşmələri” əsərində qeyd olunur ki, dildə sabit söz birləşmələri var və onlar nitq prosesində düzəldilən sərbəst birləşmələrdən fərqli olaraq nitqə hazır şəkildə daxil edilir və dilin paradiqmasına aid olur. Müəlliflər Azərbaycan dilinin sabit leksik birləşmələrinə aşağıdakıları daxil edirlər: “idiomlar, frazeologizmlər, atalar sözləri, zərb-məsəllər, qanadlı sözlər, komparativ birləşmələr, xalq dilinə məxsus mürəkkəb terminlər, mürəkkəb onomastik vahidlər, bir sıra mürəkkəb fəxri adlar” (1, s. 6).

Z.Əlizadə atalar sözü və məsəlləri birmənalı şəkildə frazeologiyasının tədqiqat obyektinə hesab edərək yazır: “Atalar sözü və zərb-məsəllər... səciyyəvi xüsusiyyətlərinə, özünəməxsusluğuna görə frazeologiyanın bir layını təşkil edir və bu bəhsə də daxil edilməlidir” (7, s. 89).

Dilçilikdə bu məzmununda mübahisə doğuran məqamlardan biri atalar sözləri və paremiya anlayışları arasındakı fərqlilik və ya oxşarlıqla bağlıdır. Rusdilli və ingilis dilli mənbələrdə bu anlayışlar, əsasən, sinonim kimi götürülür. Azərbaycan dilçiliyində (o cümlədən folklorşünaslığında da) də atalar sözləri və paremiya terminləri arasında ciddi sərhəd qoyulmur və atalar sözləri paremik vahidləri kimi öyrənilir.

Q.Məhərrəmli və R.İsmayılovun birgə müəllifi olduqları “Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti”nin “Ön sözü”ndə bu anlayışlar belə təqdim olunur: “Dilçilikdə cümlə şəklində mövcud olan frazeologizmlər paremiya adlanır. Bir çox atalar sözləri paremiyadır: Yaxşılıq elə, minnət qoyma atalar sözündən fərqli olaraq, Ot kökü üstə bitər, Od olmasa, tüstü çıxmaz atalar sözləri paremiyalardır. Çünki burada fikir obrazlı ifadə olunub və cümlə tərkibindəki sözlərin ifadə olunan fikirlə bağlılığı yoxdur (9, s. 3). Həmçinin sözügedən lüğətdə Adını çək, qulağını bur. Beşdə alacağı yox, üçdə verəcəyi kimi atalar sözləri müəyyən situasiya ifadə edən cümlə-frazeologizmlər kimi göstərilmiş, şərti şumda kəsmək (Şərti şumda kəs ki, xırmanda yabalaşmayasan); özgəsinə quyu qazmaq (Özgəsinə quyu qazan özü düşər) kimi frazeoloji birləşmələrin isə atalar sözlərindən törədiyi qeyd olunmuşdur (9, s. 3). Göründüyü kimi, müəlliflər atalar sözlərinin hamısını deyil, komponentləri tamamilə məcaziləşmiş olanları paremik vahid hesab etmişlər. Öncə də qeyd etdiyimiz kimi, H.Bayramov da diqqəti bu məsələyə yönəldərək atalar sözlərini obrazlı olanlara və obrazlı olmayanlara ayırmışdır. Demək ki, frazeologizmlərin bir hissəsi kimi yanaşsaq, bütün atalar sözlərinin paremik vahid kimi təqdimi tam şəkildə özünü doğrultmur.

M.Mirzəliyeva yazır ki, “dilçilər frazeoloji vahidlərin əsas kateqorial əlamətləri sırasında mənə bütövlüyünü, semantik monolitliyi də xüsusi qeyd edirlər. Bəzilərinə görə, bu, əslində frazeoloji birləşmələrlə qeyri-frazeoloji birləşmələri fərqləndirən əsas əlamətlərdəndir. Lakin, bircə, bu heç də həmin birləşmələr arasında dəqiq sərhəd yarada bilən meyar deyildir” (11, s. 38). Alim V.Vinoqradovun “Frazeoloji vahidin semantik qapalılığı, evfonik və ya formal-qrammatik vasitələrlə – rifmik səsləşmələr, alliterasiya ilə yarana bilər. Bu və ya buna bənzər bitişdirmə vasitələri də frazeoloji vahidlərin əmələ gəlməsinə təsir göstərir” fikrinə istinad edərək yazır ki, frazeoloji vahidlərin semantik qapalılığı əslində müxtəlif

amillərlə bağlıdır. Məsələn, atalar sözləri, zərb-məsəllər, aforizmlərin əksəriyyəti üçün leksik komponentlərin evfonik bitməsi səciyyəvidir. Məsələn: “Yüz ölç, bir biç” (11, s. 42). Demək ki, komponentlərin semantik baxımdan kompleksləşməsi paremik vahidlərin əsas xüsusiyyətidir.

Əski türkcədə bir sıra mənaları ilə bərabər, əcdadlardan qalma öyüdlər - atalar sözü, məsəl anlamı bildirdiyi faktı “Divanü-lüğət-türk”də də qeyd olunan “sav” istilahi olmuşdur ki, bəlli bir ölçüdə çağdaş elmi-nəzəri fikirdəki paremiya anlayışına uyğun gəlir. Türk dillərində, aydındır ki, həmin “sav”la yanaşı müəyyən dövrdən etibarən ərəbin “məsəl” sözü də işlənmiş, cəmdəki “əmsal” şəklilə mənaca “atalar sözü” məfhumuna doğru (“əmsali-türkanə” - türk atalar sözləri) genişlənərək ədəbi dilə, həmçinin xalq dilinə keçmişdir (2, s. 9).

Hər bir paremik vahid neçə-neçə yüzilliklər arxasından bugünüməzə uzanan incə tellər kimi gərilməmişdir; ani titrəyişdən, xəfif bir təmasdan mənsub olduğu xalqın taleyi, maddi-mənəvi güzəranı barədə saysız-hesabsız hekayətlər söyləməyə qadirdir. Paremik vahid, birinci növbədə, öz ədalətli ruhu ilə şüurlara hakimdir. Onun aksiomatik səciyyə dəşması hökm səviyyəsində ifadə olunan məntiqi fikrin böyük ümumiləşdiricilik qüvvəsi ilə əlaqədardır. Bu “ümumiləşdirmə” müxtəlif nəsilər tərəfindən aparılmış, mətləbin - məzmunun aydın və sərrast ifadə səviyyəsinə görə ən son həddə çatmış, kristallaşmış ümumiləşdirmədir. Atalar sözlərinin məcazi mənaya, məzmunu və çoxmənalılığa görə təsnifi prinsipi bəzən yanlış mövqə kimi göstərilir, çünki haqqında danışılan paremik vahidlər az qala bütünlüklə məcazi mənə və məzmun üzərində qurulur. Məhz məcazi məzmun üzərində qurulan, daha doğrusu, özlüyündə metafordan ibarət olan və buna görə də heç hansı halda hərfi anlamda qavranmayan atalar sözləri bütün dövrlərdə milli təfəkkürlə sıx bağlanan bir sistem kimi xalq dilinin canlılığını bütün imkanları ilə əks etdirir. S.Cəfərovun da qeyd etdiyi kimi, “demək olar ki, bütün atalar sözü həyati hadisələrlə əlaqədar olaraq yaranır və zaman keçdikcə, daha doğrusu, öz mənşəyindən uzaqlaşdıqca abstraktlaşır, ümumiləşir və öz həqiqi mənasını tamamilə itirir” (6, s. 104).

Bu prizmadan yanaşdıqda bütün atalar sözlərini paremik vahid hesab etmək olmaz. Çünki dilimizdə atalar sözlərinin hamısı öyüd, nəsihət bildirmir. Xalq deyimlərinin bir çoxu kontekstdən asılı olaraq hər hansı bir fikrə münasibət ifadə edir, yeri gəldikcə təsdiqlik və ya inkarlıq bildirir. Bizcə, sırf paremik vahidlər deyərək məhz bunları nəzərə almaq lazımdır. Məsələn: Elə söz danışsın ki, bişmiş toyuğun gülməyi gəlir. O, elə bir oğuldur ki, çayda balıq yan gedər. Əri döymüş arvadı it də tutdu bir yandan və s.

Paremik vahidlər söz birləşməsi, sadə və mürəkkəb cümlə şəklində ola bilər. Söz birləşməsi şəklində olan paremik vahidlər, əsasən, feili birləşmələrlə ifadə olunur. Bilirsən onlar nə vaxt gəlib? - Ala it tayadan düşməmiş. Fiziki cəhətdən zəif uşaqdır: elə yanından yel keçməmiş xəstələnir. Elə oturub ki, seyid cəddinə arxayın olan kimi. Bu işi nə vaxt görəcəksən? - Dəvənin quyruğu yerə dəyəndə.

Bu vahidlərin bəziləri sabit söz birləşməsi formasında olub, predikativlik əlaməti qəbul edir: Danışanda ucundan tutub ucuzluğa getmə; Bilirsən, o, necə qızdır? - Səninçün qar suyundan qaymaq yığar. Əgər qardaşı eşitsə, vallah qan su yerinə axacaq.

Cümlə şəklində olan paremik vahidlər iki cür olur: sadə cümlə strukturunda olanlar və mürəkkəb cümlə strukturunda olanlar. Sadə cümlə strukturunda olan paremik vahidlər qrammatik baxımdan fərqli quruluşlara malikdir. Onların bəzisi (şərti olaraq götürsək!) baş üzvlərin iştirakı ilə formalaşmış: Anası namaz üstə imiş; Allah verdiyi canı ala bilmir; Bu xəmir hələ çox su aparacaq; Gözəl ağa gözəl idi, bu yandan da vurub çiçək (çiban) çıxartdı; Körpü çaydan yan (uzaq) düşüb; Səsi özünə xoş gəlir; Builki cücə (sərçə) bildirki cücəyə (sərçəyə) cip-cip öyrədir; Qara məni basınca mən qaranı basım; Divarın da qulağı var; Dimdiyin sarısı getməyib; Döymədiyi qapı qalmayıb və s.

Sadə cümlə strukturunda olan bəzi paremiyalar mübtədasi buraxılmış müəyyən şəxslilə cümlə quruluşundadır. I şəxsin təkində: Xandan gəlmiş nökrəm, dinmə, dişlərimi tökrəm; Özümə yer eylərəm, gör sənə neylərəm; II şəxsin təkində: İtlə dostluq elə, çomağı yerə qoyma; Qaş düzəltdiyin yerdə vurub göz çıxardın; III şəxsin təkində: Aş daşandan sonra çömçə axtarır; Çay gəlməmiş çırmanır; Çaya susuz aparıb susuz gətirər; Diridən pay umur, ölüdən də; Dovşana qaç deyir, tuzıya tut; Yemək yeyəndə pişiyin gözünü bağlayır; Yetənə yetir, yetməyəndə şax atır; Qaşıqla verir, çömçə ilə başından vurur; Saqqal dalınca gedib bığı da qoyub gəlib; Ayağını qoyduğu yerə başını qoyar; Nə badağa gəlir, nə hodağa; Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortağ qardaş (həmcins xəbərlil); I şəxsin cəmində: İsinmədik istisinə, kor olduq tüstüsünə və s.

Bu paremik vahidlərin bir qismi ümumi şəxslilə cümlə şəklindədir: Uman yerdən küsərlər; Elə bil qurbağa gölünə daş atdılar və s.

Sadə cümlə quruluşlu bəzi paremiyalar ritorik sual şəklində olur ki, bunlar da konsituasiyadan asılı olaraq, fikrə münasibəti ifadə edir: Toyuq yumurtlamadı, yumurtlamadı, falını da yedi? Goruna aparmayacaqsan ki? Hansı yuvanın quşudur? Heç hənanın yeridir? Onun ağzı nədir? və s.

Paremik vahidlərin bir hissəsi isə mürəkkəb cümlə şəklində olur. Bunların bəziləri tabesiz, bəziləri isə tabeli mürəkkəb cümlə quruluşludur. Tabesiz mürəkkəb cümlə quruluşlu paremiyaların komponentləri müxtəlif mənə əlaqələri və qrammatik vasitələrlə bir-birinə bağlanır.

Belə paremiyaların əksəriyyəti qarşılaşdırma əlaqəsi ilə bağlanıb, qarşılaşdırma-müqayisə məzmunu ifadə edir: Dadanmısan dolmaya, o da bir gün olmaya; Keçi can hayında, qəssab piy axtarır; Doşab alıb, bal çıxıb; Qapıdan qovursan, bacadan girir; Eviyəndə yox urvalıq, könlündən keçir dargalıq; Kabab iyinə gəlmişdi, gördü eşşək dağlayırlar (ikinci tərəfi qeyri-müəyyən şəxslilə cümlə); Düzəlmişdi hər yarağı, qalmışdı saqqal darağı və s.

Dilimizdə səbəb-nəticə əlaqəsi ilə bağlanan paremiyalara da rast gəlinir: Təzə gəldi bazardan, köhnə düşdü nəzərdən; Toyu gördü, tərəngə yaddan çıxdı; Molla aş gördü, Quran yaddan çıxdı və s.

Bəzi paremiyalar zaman əlaqəsi ilə bağlanır və əsasən, komponentləri mənsubiyyət şəkilçiləri ilə əlaqələnir. Bəzən tərkib hissələrindən birində xəbər ellipsisə uğrayır: Üst dodağı göy süpürür, alt dodağı yer; Qılıncının dalı da kəsir, qabağı da kəsir. Unu ələlib, xəlbiri göydə fırlanır və s.

Tabeli mürəkkəb cümlə şəklində olan paremiyalar da komponentlər arasındakı qrammatik əlaqədən asılı olaraq fərqli quruluşla malikdir. Apardığımız müşahidələr göstərir ki, belə paremik vahidlər daha çox ya şərt, ya da zərflilik budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə strukturunda olur: Desən, bazarın itləri də nişan verər (şərt); Xan ilə plov yemir ki, bığı yağa batar;

Dəyirmanın boğazından (gözündən) ölü salsan, diri çıxar; Məscidin qapısı açıqdır, itin abırına nə gəlib; Ustünə diri ilan salsan, yerində tərənəmz; Külək hansı yana əssa, o yana əsir; Saqqalım yoxdur, sözüm ötmür (zərflik budaq cümləsi şəklində). Bəzən qarışıq tipli mürəkkəb cümlə şəklində olan paremiyalar da dilimizdə işlənir. Malım yoxdur, divan apara, imanım yoxdur, şeytan apara; Desəm öldürəllər, deməsəm ölləm; Yuxarı tüpürsəm bığdır, aşağı tüpürsəm saqqal kimi paremiyalar qarışıq tipli tabesiz mürəkkəb cümləyə uyğun gəlir.

Paremiyaların bir çoxu cümlə quruluşundan asılı olmayaraq, elliptik cümlə şəklində və ya xəbərlilik şəklində ellipsə uğramış formada işlənir. Belə paremik vahidlər ünsiyyətdə tez-tez işlədildiyindən lakoniklik olsun deyə, leksik və qrammatik vahidlərin ixtisarı özünü göstərir: Üzü şeyx, astarı kafir; Əl mənim, ətək sənin; Köhnə hamam, köhnə tas; Ya sənə verən Allah, ya mənə; Ara xəlvət, tülkü bəy; Ya zəlzələdən, ya vəlvələdən; Eşşəyə minmək bir ayıb, düşmək iki.

Bildiyimiz kimi, onomastik konseptin ilkin formalaşma məskəni kollektiv və fərdi təfəkkürdür. Məhz o, təfəkkürdə insanın onimlərdə ifadə olunmuş və semantik modellərdə tipikləşdirilmiş real obyektlərin ümumi və xüsusi təsəvvürlərini əks etdirir. Onun özünəməxsusluğu xüsusi əhəmiyyətə malik olan mənəvi dəyərlərin insan təfəkküründə inikası (milli özünəməxsusluq, mənəviyyat, tarixi yaddaş, mentalitet) və onomastik vahidlərdə ifadə edilmiş spesifik xüsusiyyətlərin köməkliyi ilə meydana çıxır. Bu baxımdan paremik vahidlərdə özünü göstərən əsas məqamlarda biri komponentlərdə işlənən onomastik vahidlərdir ki, bunların da arxasında müxtəlif konseptlər gizlənilir. Bu onomastik vahidlər içərisində paremiyalarda daha çox şəxs, yer, su adları və s. işlənir. Məsələn; antropoimlər: Nadiri taxtda görüb, Süleymanı qundaqda; Ağanəzərəm, belə gözərəm; Bu yerdə Qəribi ağlamaq tutdu; Fatiya tuman çıxmaz (olmaz); Mus-mus deyincə Mustafa de və s.; toponimlər: Burda vurur qılıncı, Hələbdə oynar ucu; Kəlləpəçə suyundan ötrü Hövsana gedər; Mərənd ölüsinə dönüb; Məkkədən gələn mən, xəbər verən bu; Roma papasından artıq katolik olub; hidronimlər: Araz aşığındandır, Kür topuğundan və s.

Təhlillərdən gördüyümüz kimi, paremiyalarda işlənən onomastik vahidlərin arxasında müxtəlif konseptlər gizlənilir ki, məhz həmin onomastik vahidlər vasitəsilə bizə lazım olan konsept formalaşdırılaraq adresata ötürülür. Maraqlıdır ki, bu mexanizm elə qurulmuşdur ki, onomastik vahid arxasında gizlənən və ya onun vasitəsilə formalaşan bütün konseptlər deyil, yalnız mətnə və məqsədə uyğun olan və ya məlumatı verənə lazım olan konseptlər ötürülür, qalanları isə ümumi obyektədən silinir. Bu prosesin baş verməsi üçün bir neçə koqnitiv mexanizm işə düşür.

Etimoloji təhlil baxımından da paremik konstruksiyaların leksik tərkibi olduqca maraqlıdır. Paremik vahidlərin leksik tərkibi heç də həmişə ümumiləşmə sözlərdən ibarət olmur. Arxaik fonddan olan paremiyaların tərkibində kifayət qədər kütləyə məlum olmayan söz və söz birləşmələri vardır ki, onların özlərinin etimoloji təhlilə ehtiyacı vardır. Məsələn, qaysava sözünün mənası indi hamı üçün anlaşılıq deyil. Buna görə də hər kəs İtin axmağı qaysavadan pay umar deyimini başa düşür. Qaysava sözünün mənasının açıqlanması paremiyanın “etimoloji pərdəsi”ni müəyyən dərəcədə qaldırır: qaysava – bəylərin xüsusi sifarişi ilə qaysı qurusunun kərə yağında yumurta ilə birgə pörtülməsidir. Qaysava sözünün mənası açıqlananda ümumi deyimə semantik strukturu aydınlaşır.

Yaxud qız ağacı ifadəsi: bizcə, türk dillərində belə bir anlayış yoxdur. Bu birləşmə “Qız ağacı – qoz ağacı, sındırarsan – yox əlacı” (“hərə bir daş atar”) atalar sözünün tərkibində işlənmişdir. Bu və bu qəbildən olan paremiyaların mənşəyi həyatı ümumiləşmə ilə, əqli nəticə ilə bağlı olduğundan, denotativ etimoloji fakt kimi ancaq onu birinci dəfə istifadə etmiş adamın adını çəkməklə tamamlanır. Bu paremiyanın hər hansı bir konkret həyatı faktla, hadisə ilə bağlı olduğunu güman etmək çətinidir. Əsrlər boyu hər hansı bir etnik qrup, xalq öz coğrafi mövqeyindən, etnomədəni səviyyəsindən çıxış edərək ətraf-mühitin faktlarına başqa xalqlardan fərqli ümumiləşmiş qiymət, aksioloji xarakteristika verir: ümumbəşəri qiymət də olsa, bəzən hər hansı bir xalqa xas olmayan, onun coğrafi və ya digər amillərində yer tutmayan faktın inikası olur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Adilov M., Yusifov G. Sabit söz birləşmələri. Bakı: Maarif, 1991

Atalar sözü. Tərtib edən: C.Bəydili. Bakı: Öndər, 2004

Atalar sözü. Tərtib edən: Ə.Hüseynzadə. Bakı: Yazıçı, 1985

Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1987

Behbudov S. Azərbaycan dili şivələrinin frazeologiya lüğəti. Bakı: Elm və təhsil, 2011

Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili (leksika). Bakı: Şərq-Qərb, 2007

Əlizadə Z. Azərbaycan atalar sözü və zərb-məsəllərinin leksik-semantik xüsusiyyətləri. Bakı: ADU nəşri, 1980

Mahmudova Q. Qırpaq türk dillərinin frazeologiyası. Bakı: Nurlan, 2009

Məhərrəmli Q., İsmayılov R. Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. Bakı: Altun kitab, 2015, 288 s.

Məlikova İ. Azərbaycanda yaşayan xalqların atalar sözləri və deyimləri. Bakı: Ecoprint, 2016

Mirzəliyeva M. Türk dillərinin frazeologiyası. I cild. Bakı: Nurlan, 2009

Piriyev E. Koqnitiv dilçilik üzrə praktikum. Bakı: Mütərcim, 2012

Seyidəliyev N. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası. Bakı: Araz, 2006

Гусейнов Ф. Лексико-фразеологические вопросы перевода с английского на азербайджанский язык: Автореф. дис. ... к. филол. н. Баку, 1967

Açar sözlər: Azərbaycan dili, frazeologizmlər, atalar sözləri, paremik vahidlər, linqvistik xüsusiyyətlər, oxşar və fərqli məqamlar.

Ключевые слова: азербайджанский язык, фразеологизмы, пословицы, паремические единицы, лингвистические особенности, сходные и отличительные моменты.

Key words: The Azerbaijani language, phraseological units, proverbs, paremic units, linguistic features, similar and distinctive moments.

Аннотация

Паремические единицы в Азербайджанском языке и их лингвистические особенности

В статье рассматриваются паремические единицы на азербайджанском языке и их лингвистические особенности. В статье сравниваются пословицы с паремиями, которые рассматриваются как фразеологические единицы в лингвистике, и выражены их особенности. Отмечается, что один из спорных вопросов в лингвистике связан с

различием или сходством между пословицами и паремическими понятиями. В русских и англоязычных источниках эти понятия воспринимаются как синонимы. В Азербайджанской лингвистике (в том числе в фольклоре) нет границ между пословицами и терминами паремии, а пословицы изучаются как паремические единицы. Согласно исследованию, не все пословицы являются паремическими. Потому что не все пословицы на нашем языке являются наставлением. Многие народные выражения показывают точку зрения в зависимости от контекста, а также когда дело доходит до подтверждения или опровержения. В статье также представлена информация о структуре паремии. В статье автор привел многочисленные примеры паремии и сослался на соответствующую научную литературу по этому вопросу.

Abstract

Paremic units in the Azerbaijani language and their linguistic features

The article discusses the paremic units in the Azerbaijani language and their linguistic features. The article compares proverbs with paremias, which are considered as phraseological units in linguistics. It is noted that one of the controversial issues in linguistics is associated with the difference or similarity between proverbs and paremic concepts. In Russian and English-speaking sources, these concepts are perceived as synonymous. In Azerbaijan linguistics (including in folklore) there are no boundaries between proverbs and terms of paremia, and proverbs are studied as paremic units. According to the study, not all proverbs are paremic. Because not all proverbs in our language are instructions. Many popular expressions show the point of view depending on the context, and also when it comes to confirmation or refutation. The article also provides information on the structure of paremia. In the article, the author gave numerous examples of paremia, and referred to the relevant scientific literature on this issue.

Rəyçi: BDU-nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının professoru Zemfira Şahbazova